

ΜΑΝΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ

Μαύρα Μάτια

Ο Μάρκος Βαμβακάρης και
η συριανή κοινωνία
στα χρόνια 1905-1920

Πρόλογος

Ασφαλώς ορισμένα κείμενα, ιδίως των ερμουπολίτικων εφημερίδων, θα φανούν σε ορισμένους υπερβολικά μεγάλης έκτασης και ίσως περιττά. Αυτά φωτίζουν όμως περισσότερο την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της συριανής κοινωνίας εκείνου του καιρού. Μέσα σ' αυτόν τον ευλογημένο χώρο και δίπλα σ' αυτά τα γεγονότα και σ' αυτή τη γλώσσα πρόλαβε να ζήσει τα νεανικά του χρόνια, 1905 έως το 1920, ο Μάρκος Βαμβακάρης, γιος του Δομένικου Βαμβακάρη και της Ελπίδας Προβελεγγίου.

Μ' αυτά τα πρώτα δεκαπέντε χρόνια της ζωής του ασχολήθηκα, όσο έμεινε στη Σύρα, με βάση όμως μόνο όσα θυμόταν ο ίδιος πριν παραδοθούν στην Αθανασία. Στις περιγραφές των εφημερίδων για τους χορούς, στις αστυνομικές διατάξεις, στα δικαστικά έγγραφα η καθαρεύουσα δίνει τα φτερά αυτής της σκοτεινής κι ωστόσο λαμπρής, για πολλά πράγματα, εποχής.

Αν κάποιος προσπαθούσε να μεταφράσει ή να μεταποιήσει αυτή τη γλώσσα, θα έβλεπε ότι αμέσως χάνεται η μαγεία. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι έτσι ακριβώς γράφονταν οι εφημερίδες απανταχού της επικράτειας από δημοσιογράφους οι οποίοι γνώριζαν καλά ελληνικά. Κυρίως όμως επειδή απευθύνονταν σε πολίτες που είχαν σπουδάσει αυτή τη γλώσσα, την οποία χρησιμοποιούσαν και στην ιδιωτική αλληλογραφία τους και στις εμπορικές τους συναλλαγές. Παράλληλα, όμως, η προσωπική προφορική μαρτυρία του ίδιου του Βαμβακάρη είναι επίσης μια εξαιρετική δημοτική γλώσσα. Αυτοί οι παράλληλοι βίοι δύο ελληνικών «γλωσσών» σπάνε κόκαλα. Υποπεύομαι ότι στα άφαντα, για την ώρα, μυθιστορήματα τα οποία λέει ότι έγραψε πρέπει να χρησιμοποίησε αυτή την έξοχη λαλιά. Δεν ξέρω, ακόμα και μέχρι τώρα, για ποιους λόγους και σε πόσους θα ήταν χρήσιμα αυτά τα γραπτά, εκτός κι αν ανακαλυφθεί ξαφνικά ένας νέος Μακρυγιάννης, οπότε τα πράγματα παίρνουν άλλη τροπή.

Μια μικρή περίληψη του παρόντος βιβλίου δημοσιεύτηκε στις αρχές του 2000, σε τέσσερις συνέχειες, στο μουσικό περιοδικό *Δίφωνο*. Στο μεταξύ πρόσθεσα και μερικά κείμενα τα οποία είχα ενσωματώσει στους τέσσερις τόμους του *Θεάτρου της Ερμούπολης (1901-1921)*, στον τόμο *Ενθύμιον Σύρου* και αλλού. Εννοείται ότι η αναδίφηση και η συλλογή κειμένων είχε αρχίσει από πολύν καιρό πριν.

Για χρόνια ζούσα με την εντύπωση ότι ο Βαμβακάρης εγκατέλειψε, όπως λέει, το γενέθλιο νησί σε ηλικία δώδεκα χρόνων, δηλαδή το 1917. Μου φαινόταν όμως αδιανόητο ότι ένα παιδάκι τέτοιας ηλικίας μπορούσε να σηκώνει στην πλάτη του επί δεκάωρο, ως ανθρακεργάτης στον Πειραιά, τουλάχιστον τριάντα οκάδες κάρβουνο. Κατέληξα στο 1920, γιατί σ' αυτή τη χρονιά με οδήγησαν όσα καταθέτει ο ίδιος. Διαβάζοντας προσεκτικά την *Αυτοβιογραφία* του και τσεκάροντας συριανά γεγονότα της τριετίας 1918-1920, για τα οποία κάνει ελάχιστες νύξεις, κατάλαβα ότι τελικά ξενιτεύτηκε σε ηλικία δεκατεσσάρων δεκαπέντε χρόνων, δηλαδή το 1920. Αυτή την άποψη βρήκα και σε κείμενο του ερευνητή Αριστομένη Καλυβιώτη. Ο Μάρκος σε συνέντευξή του στη Μαργαρίτα Μανασίδου στις 4 Ιουνίου 1971, επτά μήνες πριν πεθάνει, λέει ότι έφυγε από το νησί το 1918. Όπως και να 'χει, θα λυθεί κάποτε ο κόμπος. Δεν είναι δα και ο Γόρδιος δεσμός. Εγώ, αυθαίρετα, κράτησα το 1920, κι αυτό διότι μέτρησα με προσοχή όσα υπαγόρευσε, ασφαλώς σε διαφορετικές μέρες και με διαφορετική φυσικά διάθεση.

Έχουμε και λέμε λοιπόν: Η εφημερίδα *Το Παράρτημα* του Δ. Ζούλα, στην οποία εργάστηκε ως εφημεριδοπώλης, εκδόθηκε στην Ερμούπολη στα μέσα του 1917. Ήταν τότε δώδεκα χρόνων, ηλικία κατά την οποία υποτίθεται ότι εγκατέλειψε το νησί. Σ' αυτή την εφημερίδα εργάστηκε, όπως μας λέει, *δύο μήνες*. Στη συνέχεια τον βρίσκουμε για *εφτά μήνες* υπάλληλο στο οπωροπωλείο του Παραμάνη. Εγκαταλείπει τον Παραμάνη και βρίσκει δουλειά με περισσότερα χρήματα στον Αποστολάκη. Εκεί μένει *οχτώ μήνες*, και άλλους *οχτώ μήνες* στο πρακτορείο εφημερίδων του Κάνιστρα. Σύνολο είκοσι πέντε μήνες. Δύο γεμάτα χρόνια δηλαδή, και φτάνουμε αισίως στα μισά του 1919. Εκτός του Παραμάνη, δυστυχώς δεν μπόρεσα να εντοπίσω τους υπόλοιπους. Ελπίζω κάποιος άλλος να είναι ο τυχερός, αν αυτό έχει κάποια χρησιμότητα.

Κάτι τέτοιες μικρές και ασήμαντες, εκ πρώτης όψεως, λεπτομέρειες θα ήταν χρήσιμες για μας, αλλά δεν ήταν στις αναζητήσεις των ερευνητών οι οποίοι τον μαγνη-

τοφώνουσαν επί πολύ καιρό και ατέλειωτες βασανιστικές ώρες. Δεν γνώριζαν μίτε πρόσωπα μίτε περιστατικά της συριανής κοινωνίας εκείνου του καιρού. Και δεν ήταν άλλωστε υποχρεωμένοι να τα ξέρουν. Τελείως άλλα πράγματα τους έκαιγαν και για άλλα τον ρωτούσαν, υποκύπτοντας στη βιασύνη και στο πάθος της νεότητάς τους, και κυρίως για να προλάβουν τον φθόνο και την εκδίκηση του χρόνου, που τους χτυπούσε την πόρτα με το σιδερένιο του χέρι.

Και επειδή ανάμεσα στα κεφάλαια της *Αυτοβιογραφίας* του φαίνεται ολοκάθαρα ότι υπάρχει κενό, υποπεύομαι μήπως παραλείφθηκαν χρήσιμες πληροφορίες. Για την ώρα, ας μείνουμε σε όσα μας παραδόθηκαν χάρη στην αγάπη και στους κόπους του Νέαρχου Γεωργιάδη, της Κικής Καλαμαρά και της Αγγελικής Βέλλου-Κάιλ, η οποία οπωσδήποτε θα συμπλήρωσε πολλά πράγματα και στο τέλος εκείνη υπογράφει την έκδοση της *Αυτοβιογραφίας*. Να μην ξεχνάμε και την κυρία που ανέλαβε την κουραστική δουλειά της απομαγνητοφώνησης και της καθαρογραφής.

Δεν νομίζω ότι θα έρθει καιρός για να γίνει νεότερη απομαγνητοφώνηση της ιστορίας του Βαμβακάρη, αν έχει κάποια χρησιμότητα κάτι τέτοιο, ακόμα κι αν υπάρχουν σε καλή κατάσταση και είναι αξιοποιήσιμες οι καταχωνιασμένες σήμερα ατέλειωτες μπομπίνες ή κασέτες μιας άλλης εποχής. Τριάντα τέσσερα χρόνια πέρασαν κιόλας από την έκδοση της *Αυτοβιογραφίας* και δεν φάνηκε κανένας, όσο ξέρω, να ενδιαφέρθηκε για μια τέτοια αναψηλάφηση των πρωτότυπων ντοκουμέντων.

Ακόμη θυμάμαι την αφισέτα ή φειγβολάν, τον Νοέμβριο του 1971, κολλημένη στο πίσω μέρος του Πανεπιστημίου, το τελευταίο σήμα της επίγειας ζωής του Μάρκου Βαμβακάρη:

«Πεδιά μου ελάτε να με ακούσετε στην Μαργό, σε παλεά μου και νέα τραγούδ.[1α] Μάρκος Βαμβακάρης».

Τα υπόλοιπα τα ανέλαβαν οι Αθάνατοι.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω πρώτα πρώτα σε δύο φίλους οι οποίοι με στήριξαν με πολλούς τρόπους στην εργασία μου για τον Μάρκο.

Πρώτα πρώτα στην ιστορικό Μαρία-Θηρεσία Δαλεζίου για τις έρευνές της στα Αρχεία της Άνω Σύρας και σε πάσης φύσεως δημοσιεύματα. Οι συμβουλές της με βοήθησαν να ξεφύγω από πολλές φουρτούνες.

Ευχαριστίες οφείλω και στον φίλο Θωμά Δρίκο, ο οποίος ανακάλυψε τη σπάνια εφημερίδα *Το Παράρτημα*, την οποία πουλούσε ο Μάρκος ως εφημεριδοπώλης, υπογραμμίζοντάς μου συνεχώς τι πρέπει να προσέξω ιδιαίτερα. Πέρα απ' αυτό, φωτογράφησε για χάρη μου ατέλειωτες σελίδες από τα πρακτικά του Πλημμελειοδικείου Ερμούπολεως της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Όλα όσα θέλαμε βρέθηκαν, εκτός από τον τόμο στον οποίο ήταν γραμμένο το όνομα και η ποινή στη μητέρα του Μάρκου Βαμβακάρη, η οποία μετέφερε λαθραία σιγαρόχαρτα κάτω από το φόρεμά της! Η γνώση του για τα συριανά γεγονότα και οι συμβουλές του μου στάθηκαν πολύτιμοι οδηγοί.

Πληροφορίες μου πρόσφεραν η πάντα εξυπηρετική φίλη ιστορικός Χριστίνα Αγριαντώνη, η Αγγελική Ψιλοπούλου και ο Νίκος Δαέλης των Γενικών Αρχείων του Κράτους, με ατέλειωτες αναδιψήσεις στις σελίδες μιας σκοτεινής εποχής στο παράρτημα Ερμούπολης, η Χαρούλα Σκαβάκη και η Ειρήνη Δεκαβάλλα, της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, ο Κοσμάς και η Λουκρητία Δούναβη, ο σοφός μας δάσκαλος Ευάγγελος Ν. Ρούσσο, ο οποίος μου χάρισε σελίδες από την ανέκδοτη εργασία του για τα τοπωνυμικά της Σύρας, και φυσικά ο Θωμάς Κοροβίνης, ο οποίος μου επέτρεψε να αναδημοσιεύσω το κείμενό του για τον Μάρκο. Όλους τούς ευχαριστώ θερμά.

Ο Μάρκος σε καίει

Κείμενο του ΘΩΜΑ ΚΟΡΟΒΙΝΗ

Ο Μάρκος είναι ένας φίλος γκαρδιακός που δεν παλιώνει ποτέ. Αναρωτιέμαι συχνά κάθε φορά που τον ακούω, είτε σε χαμηλή υπόκρουση ταβερνοσυμποσίων, είτε όταν εισβάλλει απρόσμενα ανάμεσα σε ουδέτερες ή ανούσιες ραδιοφωνικές ανθολογήσεις, είτε σε κατά μόνας ακροάσεις απ' το εσαεί ψυχωφελές γραμμόφωνο, πώς γίνεται και με κάνει να νιώθω ένα βαθιά διαβρωτικό και ανυπεράσπιστο μα λυτρωτικό κάψιμο. Σα να σκαλίζει όλο τον κόσμο της ψυχής, σα να τη μουσκέυει και βρίσκοντας ό,τι παρθένο μετά βίας διαφυλάχτηκε να το διακορεύει. Κάτι αλλιώτικο συμβαίνει μ' αυτή την πρωτόγονη, βαθύζωνη και αξεθώριαστη στον χρόνο φωνή σ' όλο το βεληνεκές των ερμηνειών του, από τα πρώτα του '30 μέχρι τις τελευταίες ηχογραφήσεις με το ηλεκτρισμένο στο φουλ μπουζούκι. Το σπλαιιώδες, παλαιολιθικό πχόχρωμα σε συνδυασμό με τον μεγαλόπρεπο όγκο και, βέβαια, τον απέριπτο αλλά με σουρεαλιστικές πιρουέτες ατόφιο, δημώδους καταγωγής λαϊκό λόγο του κατακυρώνουν την επιβλητική ηχητική εικόνα μιας ερμηνείας που υποστηρίζεται από ακλόνητη αυτοπεποίθηση, ακαταμάχητο σθένος και την οξύτητα μιας ξεπλανεύτρας βραχνάδας.

Μέσα από τον Μάρκο βγαίνει ρωμαλέα φωτιά που σου καίει τα σπλάχνα. Πέρα απ' το θαυμαστικό για την πρωτοποριακή μαεστρία με την οποία χειρίζεται τα ιδιότροπα μακάμια. Σίγουρα η άκρα υποβλητικότητα που συνοδεύει την ακρόαση των τραγουδιών του χρωστάει κάτι και στην ιδιοσυγκρασία και στην ψυχική προπαίδεια εκείνων απ' τους ακροατές του που είναι από χρόνια, από παιδιά ίσως, από χίλιες δυο πυρκαγιές τσουρουφλισμένοι. Γι' αυτούς και το δίστιχο: «Αφότου εγεννήθηκα, φωτιές με τριγυρίζουν». Όπως και το άλλο, επιγραμματικό και εξομολογητικό στιχάκι:

«Πού να βρω καρδιά σαν τη δική μου» (de profundis κατάθεση που έρχεται να συναντήσει τη δίδυμή της στην πένα του ποιητή Νίκου Εγγονόπουλου: «Πουθενά δεν μπόρεσα να συναντήσω τον εαυτό μου»). Εδώ το λίγο έρχεται να βρει το πολύ, μιλάει για τον εαυτό του και συμπυκνώνει μέσα στην ομολογία του χιλιάδων περιπλανημένων ψυχών τον καημό. Και αποτυπώνει καίρια την άκρα απόγνωση γιατί δεν βρίσκει το «ταίρι» του στην μπέσα, στη φιλία, στον «λόγο», στο φιλότιμο, στη δουλειά, στη συνεργασία, στην αγάπη και στον έρωτα.

Τον φαντάζομαι, τον καιρό του '60, ν' αγωνίζεται να θάψει το μαράζι του παραγκωνισμού και της καταφρόνιας που τον σιγοέλιωνε, καθισμένο στο τραπεζάκι της ταβερνούλας κάποιου πονόψυχου κάπελα και ο μικρός Στελάκης να γυρίζει με το τασάκι για τα ψιλά της πελατείας που θα τους ψευτοσυντηρούσαν. Τότε θα 'παιζε και θα κελαηδούσε ίσως ακόμη πιο συγκλονιστικά απ' τις εποχές των κυνηγημένων τεκέδων, με το πάθος που πυροδοτεί –ανάμεσα σ' ένα σωρό αγέρωχους διάπτοντες– η αυτογνωσία της πραγματικής αξίας ενός συγκυριακώς απόβλητου, ενός ακούσιου παρία, που είχε στα νιάτα του γευτεί τις αφειδείς ζητωκραυγές του δαφνόστεφου λαϊκού πάγκου. Κάποτε λέγοντας τα κάλαντα με φίλους ομογενείς στον Πατριάρχη του χάρισα το βιβλιάρáκι μου *Ο Μάρκος στο χαρέμι – Ο Βαμβακάρης στο θέατρο σκιών*, που παρουσιάζαμε τότε στην Πόλη. «Είναι ο ομόβαθμός σας του ρεμπέτικου» αποτόλμυσα. «Ξέρω, το αξίζει» είπε. Φαίνεται πως ο Μάρκος –παρά την κακόβουλη μακροχρόνια ταύτισή του με την άγρια μαστούρα, που ακόμη προκαλεί την αποστροφή κάποιων σεμνότυφων– είναι μια καθηλωτική προσωπικότητα και τους υποχρεώνει όλους –ακόμη κι αν η περίπτωση του δεν τους ταιριάζει– να τον σεβαστούν. Και πως η φήμη ενός Προμηθέα του λαϊκού τραγουδιού δεν τον συνοδεύει άδικα. Ο αμείλικτος Χρόνος, που σαρώνει όλους τους ανθρώπινους θρύλους, όπως ο θυμωμένος Βοϊδομάτης τις κροκάλες που στοιβάζονται στον βυθό του, επιφύλαξε γι' αυτή τη φλογισμένη –με το βραχνό, μα στίλβον φως βασανισμένη ψυχή– φωνή τον ταπεινό μα ανεξίτηλο θρόνο του Δασκάλου της ρεμπέτικης εποποιίας. «Σ' αυτόν πατήσανε όλοι» πίστευε ο αγαπημένος του μαθητής Μπιθικώτσας. Για να βρει μια θέση η τιμή της Τέχνης του δίπλα σ' εκείνες των Δημιουργών που ενδυναμώνουν την ευψυχία του Γένους και χτίζουν το πάνθεον της νεοελληνικής μυθολογίας αλλά και ευρύτερα της ιστορίας μας, όπως ο Μακρυγιάννης, ο Θεόφιλος, ο Χαλεπάς... Μα πέραν αυτών, ονομάτων που δεν σημειώνουμε και εκδοχών που δεν τολμάμε συχνά να διατυπώσουμε και για το ρίσκο του πράγματος και για να μην αδικήσουμε μοιραία

κάποιους που τυχαίνει να λησμονήσουμε, σημασία έχει η έντονη και διαχρονική αίσθηση: Ο Μάρκος σε καίει. Οι άλλοι, όπως, παραδείγματος χάριν, σε άλλη συχνότητα ο Χατζηχρήστος, ο Μπαγιαντέρας ο Παπαϊωάννου –και ασφαλώς ο Άκης Πάνου, πιο στενός συγγενής απ' όλους, παλιότερους και νεότερους με τον Μάρκο–, μπορεί να σε καίνε, αλλά παρόλο που σε καίνε, όσο κι αν σε καίνε, κάποια στιγμή, σαν ανακουφιστική ανάπαυλα, σε δροσίζουν. Ο Μάρκος πάντοτε σε καίει.

Η περιρρέουσα συριανή ατμόσφαιρα

*Αυτό που με βασανίζει είναι ο Μότσαρτ
που δολοφονείται μέσα σε κάθε άνθρωπο.*

Saint Exupéry

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΑΚΡΟΑΣΕΙΣ των παιδικών χρόνων του Μάρκου Βαμβακάρη στη Σύρα είναι όσες άκουγε καθώς «τον έτρεφε γλυκά το γάλα της μητρός του». Είναι εικόνες και ήχοι πανηγυριών, γάμων, διασκεδάσεων, και φυσικά οι θρησκευτικοί ύμνοι με το αρμόνιο στις εκκλησίες της Άνω Σύρας. Ασφαλώς κράτησε πολλά από κείνα τα χρόνια. Υπολογίζω ότι εκεί στα πέντε του χρόνια θα τον κυρίευσε το πάθος της μουσικής χωρίς να το θέλει και χωρίς να το ξέρει, καθώς βρέθηκε ανάμεσα στην «πρωτόγονη» μουσική ερασιτεχνών συγγενών του και, λίγο αργότερα, στην «έντεχνη», είτε την άκουγε μέσα από τα στοιχειωμένα σπίτια της Ερμούπολης είτε από τα γραμμόφωνα και τις λατέρνες που είχαν κατακλύσει το νησί. Σ' αυτά πρέπει να προσθέσουμε οπωσδήποτε και όσα άκουσε, αργότερα, από τις μουσικές κομπανίες, και ιδίως από τις συναυλίες των «Φιλομούσων Σύρου» στη μαρμάρινη μουσική εξέδρα της κεντρικής πλατείας της Ερμούπολης.

Τα πρώτα όργανα που ονομάζει στη σπαρακτική Αυτοβιογραφία του είναι η γκάιντα και το μπουζούκι. Γκάιντα έπαιζε ο πατέρας του και μπουζούκι κάποιος μπάρμπας του. Αμέσως μετά εμφανίζεται η φουσαρμόνικα. Έπαιζε κάποιος συγγενής του. Πολλά χρόνια αργότερα, όταν πια είχε εγκατασταθεί στον Πειραιά, θα επαναφέρει στο μυαλό του το αρμόνιο, που βέβαια τις πρώτες του μελωδίες τις άκουσε στις συριανές καθολικές εκκλησίες της Άνω Σύρας ή Απάνω Χώρας.

Ο καημός του: «Είχαμε ωραία τροπάρια, καθολικά δηλαδή, όμως δεν

μπόρεσα να τα μάθω, δεν πρόκανα να τα μάθω. Έφυγα». Μα δεν έφυγε μωρό. Έφυγε από τη Σύρα δεκατεσσάρων δεκαπέντε χρόνων και είχε όλο τον καιρό να τα μάθει. Απλώς μαζί με όλα τα άλλα εγκατέλειψε και την εκκλησία. Πρόλαβε όμως να συνομιλεί με τους αγγέλους...

Τέσσερα χρόνια πριν γεννηθεί ο Βαμβακάρης, στο θέατρο Απόλλων της Ερμούπολης δίνουν παραστάσεις ιταλικοί μελοδραματικοί θίασοι και θίασοι μελοδραματίων (οπερέτας) και, ακόμα, σπουδαίοι ελληνικοί θίασοι πρόζας. Έχουμε άφθονο κινηματογράφο, Φασουλή, τσίρκο και Καραγκιόζη. Στη Λέσχη και στα πλούσια σπίτια οι χοροί τις Απόκριες δίνουν και παίρνουν. Αλλά οι χοροί και τα τραγούδια, ιδιαίτερα τις γιορτάσιμες μέρες, δεν ήταν προνόμιο ορισμένων. Όλη η Σύρα έβαζε κατά μέρος τα καθημερινά της προβλήματα και το 'ριχνε έξω για να ξεχάσει. Οι μουσικές κομπανίες ξενυχτούσαν παίζοντας στις λαϊκές γειτονίες. Στα εξοχικά σπίτια των πλουσίων, που για τον Βαμβακάρη ήταν άγνωστος και απλησίαστος τόπος (αναφέρει μερικά ονόματα μεγαλοβιομηχάνων), η μουσική είναι πάντοτε παρούσα, ιδίως του πιάνου, όταν παίζεται από πανέμορφη ύπαρξη: «Υπό τους μάγους δακτύλους της το κλειδοκύμβαλον κυριολεκτικώς ενεψυχούτο». Πρέπει να σημειωθεί ότι από την ηλικία των οκτώ χρόνων του το μεγαλύτερο μέρος της μέρας του το περνά στην Ερμούπολη, όπου εκεί ανθίζει ο «πολιτισμός των αστών» και όλο το περιθώριο. Φυσικά, ο καθένας είχε και τις μουσικές του προτιμήσεις. Από μια στιγμή και πέρα είναι αμφίβολο αν κοιμόταν στο πατρικό του σπίτι της Απάνω Χώρας ή στον Δανακό, το χωριό του παππού του.

Αυτοβιογραφία: «Θέατρα υπήρχανε στη Σύρα αλλά εγώ δεν επήγαινα. Τα ακούγαμε, ερχόντουσαν από δω [την Αθήνα] τα τραγούδια και τα ακούγαμε». «Τις απόκριες στη Σύρα εγινόντουσαν τα ζεμπέκια. Μέχρι σαράντα νομάτοι. Διατηρούσαν χοροδιδασκαλείο. Μαθαίναν χασάπικο, σέρβικο, χασαποσέρβικο, ζεμπέκιχο».

Ακριβώς στην άλλη άκρη του νησιού, οι καθωσπρέπει Συριανοί, αντί να ντυθούν και να μοιάσουν με τις λαϊκούρες, τα ζεμπέκια, προτιμούσαν να ντυθούν ως ήρωες των μελοδραμάτων, αφού τα είχαν παρακολουθήσει στην Ευρώπη είτε τα έβλεπαν τακτικά στο θέατρο Απόλλων της Ερμούπολης από τους περιοδεύοντες ιταλικούς μελοδραματικούς θιάσους. «Ο κ. Τσιροπινάς [τον αναφέρει ο Βαμβακάρης γιατί δούλευε ο πατέρας του στις αποθήκες γαιανθράκων του Τσιροπινά] ενεδύθη ως άγγλος του μελοδράματος *Φρα Διάβολος* [του Φρανσουά Ομπέρ], ο κ. Ψιακής ως Τουρίδος του μελοδράματος της *Καβαλλερίας* [του Πιέτρο Μασκάνι], η κ. Φουστάνου ως Κολομβίνα των *Παλιάτσων* [του Ρουτζέρο Λεονκαβάλο]».

Ιδού πώς παρουσίασε μια εφημερίδα αυτόν τον χορό, δείγμα καραμπινάτο μιας μερίδας της ερμουπολίτικης κοινωνίας εκείνων των χρόνων. Αυτά όλα γίνονταν μέρες Αποκριάς, τον Φεβρουάριο του 1902, στο μέγαρο του Κων. Τσιροπινά, τρία χρόνια πριν γεννηθεί ο Βαμβακάρης:

«[...] Το μέγαρον τούτο κατεπλημμύρει φωτός. Οι ηλεκτρικοί λαμπτήρες εξεφύτρωνον εις ποικίλα σχήματα από πάσης πλευράς ενώ εν τω κέντρω των αιθουσών πολύφωτα ηλεκτρικά συνεπλήρουν το σχεδόν ημερινόν φως τούτο. Κάπου κάπου από κλωνός βοτρυφόρου αμπέλου ανεπήδα δίκην πίδακος φως, αλλαχού από παμμεγίστου ρόδου προέβαλλε λαμπτήρ, ενώ από των τοίχων εικόνες τοπιογραφίας και θαλασσογραφήματα εν πλατέσι καταχρύσεισ πλαισίοις συνεπλήρουν την εικόνα. Εν ενί των δωματίων υπό την οιονεί προστασίαν καλλιτεχνικωτάτης προτομής του Βύρωνος διάφοροι εικόνες φωτογραφίας, τοπιογραφίας και καλλιτεχνήματα, ανέθορον από πάσης πλευράς και γωνίας, προς δε κομψοτεχνήματα και μικρογραφήματα πάμπολλα ομάδην ή καθ' ένα εντός θηκών ή επί επίπλων διεφαίνοντο. Και αι πλείσται των τοπιογραφιών και θαλασσογραφιών, ών τινες ειλημμένοι εκ του φυσικού, είναι έργα της δεσποινίδος Τσιροπινά, της νεαράς και αβράς οικοδεσποίνης. Αντιθέτως προς την είσοδον και επί του ωραιότερου τμήματος της Ερμουπόλεως, κατά την είσοδον του Όρμου, υελόφρακτον εστεγασμένον και κεκαλυμμένον διά παχέων κρυστάλλων παρίσταται ως θερμοκή-

πιον. Φυτά σπάνια εν αυτώ και άνθη του τροπικού τινα αυξάνουσιν υπό την διαφανή στέγην, ενώ η άποψις παρουσιάζει την παμμέλαιναν εκ του νεφελοσκεπούς θάλασσαν, και σκότος βαθύ μη διασχιζόμενον ουδ' υπό του φωτός του φάρου της Μυκόνου.

»Α πόσον ωραία εν καιρώ αιθρίας, ημέρας και νυκτός, έσται η εν τω υελοσκεπεί τούτω μέρει εργασία; Πώς θα φαίνεται το πανσκότεινον θαλάσσιον κάτοπτρον αντανακλών τον αργυροποίκιλτον αστερόεντα ουρανόν; η εν απόπτω οποίαν θέαν θα έχη η ανταύγεια της πόλεως της Τήνου και του φάρου του Αρμενιστού;

»Εισέρχονται πάντες προσωπιδοφορούντες και άρχεται η έρευνα προς αποκάλυψιν. Αι πλείσται κυρίαί αποκάλύπτονται υπό των παρεστώτων, ως και ο κύριος εκ της κατά κρόταφον εξετάσεως, οίτινες άμα ανεγνωρίζοντο απεκαλύπτοντο, οι μη αναγνωριζόμενοι παρέτεινον την αγωνίαν των ερευνητών, μία μάλιστα αθιγγανίς και μία κούκλα (proucée) επειδή είχον διακεχυμένην την κόμην ετυράννησαν πολύ τους πειρωμένους να τας αναγνωρίσωσιν, ως και μία Κάρμεν φέρουσα ρόδα επί της κόμης. Τουναντίον άλλων ή το ανάστημα ή η ακριτομυθία περί της αμφιέσεως αμέσως προεκάλεσε την αναγνώρισιν. Ούτω περί την 10 μ.μ. συνήχθησαν υπερεκατόν πρόσωπα αμφοτέρων των φύλων εις τας αιθούσας και κατεγίνοντο εις αλληλοπαρατηρήσεις της στολής και της αμφιέσεως εν γένει ή εις κρίσεις. [...]

»Ο χορός όμως διακόπτεται και το κυλικίον δέχεται τας πρώτας επισκέψεις ζευγών, ολόκληρος δε ο ποικιλανθής εκείνος και ποικιλόχρους όγκος διαχύνεται εις τας αιθούσας προς ανάπαυλαν. Και πάλιν όμως νέον προανάκρουσμα εγείρει τους αναπαυομένους και ακούεται η φωνή του διευθυντού του χορού κ. Παύλου Νεγρεπόντη à vos places, ως πρόσταγμα συνταγματάρχου επιτάσσοντος προσοχήν.

»Εις την μίαν των αιθουσών παρακάθηνται αι έγγαμοι κυρίαί, και οι πλείστοι των εγγάμων μετά των αρχών, εις το δωμάτιον πολλοί αντιπρόσωποι του ασχήμου φύλου και εις την άλλην αίθουσαν η χρυσή νεότης αμφοτέρων των φύλων και τινες κύριοι. Ο δείπνος ην πολυποίκιλος και άφθονος ουχί κατά την συνθήκην αλλά κατά την πραγματικήν σημασίαν των λέξεων, ο δε πότος αφθονώτερος. Αρκεί να σημειωθή ότι από της

πρώτης στιγμής ως ποτόν εχρησιμοποιήθη ο καμπανίτης κάπου δε και μόνον ο ξανθός ζύθος ως προάγγελος εκείνου. Και ο δειπνος ούτος διήρκεσεν επί δίωρον περίπου έχων ως κατακλείδα πολυποίκιλα παγωτά και κάπνισμα των κυρίων.

»Και μετ' αυτόν νέος χορός εν φρενίτιδι πλέον, εν βολαίς σερπαντέν και πεταλούδων, εν ζωηρότητι παρειών και αστραπαίς οφθαλμών, εν περώσει ποδών. Ο χορός εκείνος δικαίως παρεβλήθη προς τον των Νηρηίδων των λαϊκών παραδόσεων ή των νυμφών των μύθων. Και μετά τηλικαύτης ζωηρότητος και χάριτος εξηκολούθησε μέχρι της πέμπτης πρωινής ώρας έχων εκτός των συνήθων αναπαυλών και μίαν παρέλασιν άγγλων, των δύο σιαμαίων αδελφών –οίτινες και διεχωρίσθησαν μετά την παρέλασιν–, τζόκεϋ, αρλεκίνων και άλλων νέων μεταμφιεσμένων εις πρόσωπα μελοδραμάτων ή μυθιστορημάτων. Και επερατώθη η διασκέδασις αύτη, μία των σπανιωτέρων λόγω επιτυχίας, φιλοξενίας και πλούτου αμφιέσεων, εν ενθουσιασμό πασών και πάντων, και εν γενική φωνή περί της άκρας περιποιήσεως του οικοδεσπότη και των τέκνων του.

»Κατά τούτον εν αμφιέσει κατ' αλφαβητικήν σειράν των ονομάτων παρέστησαν: Αι κυρίαι Μ. Αποστολίδου ως παίγιον φέρουσα ζατρίκιον επί του πίλου, ντόμιον επί της οσφύος και παιγνιόχαρτα επί των ώμων. Αικ. Βοχοτοπούλου ως βασίλισσα των Απόκρεω μετά χρυσού ακτινωτού πίλου πλουσίας στολής εφ' ης ήσαν επεραμμένα τα σύμβολα της εποχής και προσωπίδες. Μαρία Γιαννικόγλου ως μαρκησία της εποχής του Λουδοβίκου ΙΕ' μετά πλουσίας στολής και χρυσής της λαβήν ράβδου. Ελ. Καλημέρη ως Κάρμεν του γνωστού μελοδράματος μετά πιλιδίου. Μ. Κάπαρη ως νυκτερίς εν μελαίνη περιβολή μετά μακρών και πλατέων περιχειρίδων και νυκτερίδων επί των ώμων και της κεφαλής. Β. Καρακάλου ως άνοιξις μετά πίλου ανθοφόρου και πρασίνης εσθήτος. Α. Κόττρελ μετά πολυτελεστάτης στολής καταστίκτου εκ προσωπίδων και άλλων συμβόλων και ράβδου προσωπιδοφόρου χρυσής. Ι. Μάνθου ως άγγλος ταχυδρομικός διανομέυς φέρουσα την κεφαλήν του Ερμού επί του στήθους, των περιχειρίδων και της εσθήτος και δέλτον ευχετήριον εκ μέρους του Διός προς τον οικοδεσπότην.

»Α. Μαρκοπούλου ως αγρός ανθόσπαρτος εν κιτρίνη στολή διαστίκτω εξ ανθέων και πύλω φέροντι μήκονας και στάχεις. Αντ. Μαυρογορδάτου εν πολυτελεί στολή της εποχής της Αυτοκρατορίας. Ελ. Ναύτη ως ζωγραφική φέρουσα πύλον μετά χρωστήρων και εσθήτα ως χρωματοθήκη εν εφ' ης πάντα τα χρώματα. Β. Νεγρεπόντη ως αστήρ Έσπερος εν στολή ουρανού χρώματος καταστίκτω υπ' αστέρων και ημισελήνων μετά επινωτίου παμμέλανος, έφερε δε αστέρα επί της κεφαλής και ράβδον ουρανόχρουν μετά αστέρος. Αλ. Νεγρεπόντη ως κάλυξ ρόδου εν στολή κομψή και πλήρει καλύκων ρόδου, ως και πύλον ροδοφόρον. Ιφ. Πετροκοκκίνου ως νέα πιερότος εν παλλεύκω στολή μετά ερυθρών ταινιών και κωνικού πύλου. Μ. Σοφιανού ως μουσική φέρουσα λύραν χρυσήν επί της κεφαλής και μουσικά σημεία επί της εσθήτος. Π. Φουστάνου ως Κολομβίνα των Παληάτσων μετά ουρανόχρου στολής και κωνοειδούς πύλου.

»Αι δεσποινίδες Αράγκη ως μικρά ανθοπώλις. Π. Γιαννοπούλου εν κιτρίνη ιαπωνική στολή εξωγραφισμένη υπό της ίδιας διά διαφόρων τεράτων και ριπίδιον ιαπωνικόν και ικαρνέ μετ' εικόνων ιαπωνικών υπό της ίδιας ζωγραφηθεισών. Μαρ. Δαμιανού ως ανθοπώλις εν κυανοχρώ κομψή και ανθοστολίστω στολή. Ελ. Ζαραχάνη ως ποδήλατον μετά στολής διαστίκτου υπό τροχών εκ καουτσούκ και μικράς ηλεκτρικής συσκευής και λυχνίας. Αργ. Ζερβουδάκη ως Ρουπέε του ομωνύμου μελοδραματίου εν ροδοχρώ στολή και μεγάλω πύλω έχουσα λυτήν την κόμην. Μ. Μαρίνου ως αερόστατον Νο 6 του Σάντος Δυμόν φέρουσα αερόστατον μετά έλικος επί της κεφαλής και ροδόχρουν εσθήτα περιβεβλημένην υπό δικτυωτού.

»Φ. Μαρχετίνι ως Σαντούτζα της Καβαλλερίας. Κ. Νεγρεπόντη ως ταχυδρομική περιστερά φέρουσα επί του σώματος τοιαύτα πτηνά βαλσαμωμένα και επί της εσθήτος διαφόρους ενεπιγράφους φακέλους, μετά ευφρεστάτων και πειρακτικών διευθύνσεων. Ζ. Πετροκοκκίνου ως περιπλοκάς ης τα φύλλα επέκειντο της εσθήτος της και το άνθος ως κώνος ερυθρός εκάλυπτε την κεφαλήν. Ιουλ. Ροδοκανάκη ως αθιγγανίς μάντις εν κομφοτάτη και επιτυχεί στολή έχουσα διακεχυμένην την κόμην μετά πύλου φλωριοφόρου και τεφίου εις τας χείρας. Ζ. Τσιροπινά ως Πολισινέλ της εποχής Λουδοβίκου ΙΕ' εν λαμπροτάτη στολή μετά λευκής φενάκης και πύλου πλατυγύρου υψηλού.

»Και οι κύριοι Θ. Αράγκης ως λιμοκοντόρος εν φράκω βελουδίνω μετά πεποικιλμένου περιστηθίου. Γ. Βαμβακάρης [!] εν φράκω ερυθρώ εξ εριούχου (;) Εμμανουήλ ως Ρωμαίος άνευ όμως της Ιουλιέττας μετά εγχειριδίου. Ιω. Εξαρχόπουλος ως τζόκεϋ εν στολή ερυθρά, κιτρίνη και μελαίνη. Ν. Ζερβουδάκης εν φράκω φαιώ εξ εριούχου· ούτος μετά του Κ. Λαδόπουλου παρουσιάσθησαν ηνωμένοι εν μιά στολή ως Σιαμαίοι αδελφοί, οίτινες κατόπιν εχωρίσθησαν. Στ. Ζερβουδάκης εν φράκω ερυθρώ μεταξίνω μετά περιλαιμίου και περιχειρίδων κυανών. Μ. Ζολώτας εν στολή έλληνος πεζοναύτου. Ου. Κόττρελ ως αμερικανός μετά στολής λαμπράς. Άγ. Καράκαλος εν φράκω μαύρω μετά κυανών παρυφών εξ ατλαζίου. Εμμ. Λαδόπουλος ως αρλεκίνος εν στολή μεταξίνη ερυθρά και μελαίνη. Αριστ. Λαδόπουλος ως άγγλος περιηγητής φέρων πύλον μικρόν φάθινον, ρίνα εξογκωμένην, παραγναθίδας μικράς και μονύελον, το όλον της μεταμφίσεως ην αστειότατον, και προεχάλει από πρώτης όψεως γέλωτα ακράτητον η τε μεταμφίσεις και οι τρόποι του. Κ. Λαδόπουλος ως Πολισινέλος. Δ. Μάνθος εν φράκω μέλανι μετά παρυφών, περιχειρίδων, περιλαιμίου και κομβίων χρώματος μέλιτος. Ανδρ. Μαρκόπουλος εν φράκω και περισκελίδι κιτρίνη μεταξωτή. Κ. Μίλησης εν μέλανι φράκω μετά της ταινίας και του αστέρος του μεγαλοσταύρου.

»Ν. Νικοκλής εν φράκω και περισκελίδι μετά πύλου κωνικού κίτρινα εκ μετάξης μετά ερυθρού σταυρού ως ιατρός. Ε. Νοστράκης ως Αετιδεύς του ομωνύμου δράματος μετά στολής λευκής στρατιωτικής και υποδημάτων υψηλών φέρων ζώνην πεποικιλμένην διά χρυσοῦ, η στολή αύτη ην πολυτελεστάτη. Οι δύο αδελφοί Ε. και Α. Πετρίτζη ως Παληάτσοι μετά πολυτελών στολών και ο τρίτος Ν. Πετρίτζης επίσης ως τζόκεϋ. Ε. Όκλεϋ ως κλόουν μετά παλαμιαίου υψηλού πύλου. Αλέξ. Σαλταμπάσης ως παληάτσος μετά στολής εγχρώμου καλλίστης. Ιω. Ράλλης μετά ερυθρού φράκω, λευκού περιστηθίου και πράσινης περισκελίδος. Αθ. Σάλτας ως ταυρομάχος ισπανός μετά στολής διαποικιλτου και κομφής. Θ. Πετροκόκκινος ως negative φωτογραφίας μετά λευκής ολοσυρικής στολής, βραχείας περισκελίδος και λευκών υποδημάτων, μέλανος δε υποκαμίσου. Ε. Τσιροπινάς ως άγγλος του μελοδράματος Φρα Διάβολος μετά μεγάλων ερυθρών παραγναθίδων, κάσκας αγγλικής και ενδυ-

μασίας μετά ποικίλων τετραγωνιδίων. Ηλ. Φουστάνος εν μαύρω φράκω μετά χρωματιστών παρυφών και περιλαιμίου και κομβίων. Γ. Ψιακής ως Τουρίδος του μελοδράματος της *Καβαλλερίας* εν στολή κομψή και πολυτελεί. Οι λοιποί έφερον μόνον στολήν χορού».

Ο βιομήχανος Κων. Τσιροπινάς διετέλεσε δήμαρχος Ερμούπολεως τις τετραετίες 1887-1891 και 1891-1895. Υπήρξε πρόεδρος της Νέας Ελληνικής Ατμοπλοΐας. Το 1902 διατηρούσε «το μέγιστον ου μόνον εν Σύρω αλλά και καθ' άπασαν την Ανατολήν βυρσοδεψικόν κατάστημα εις ο περί τους διακοσίους εργάτας εύρισκον εργασίαν». Άφησε τη φήμη του γενναιόδωρου και του «κατ' εξοχήν φιλοπόλιδος ανδρός». Στο μέγαρό του, όπου δόθηκε ο χορός μεταμφιεσμένων, στεγαζόταν μέχρι πρότινος η Νομαρχία Κυκλάδων, δωρεά προς το Δημόσιο του Αντώνιου Τσιροπινά.

Αυτές όλες τις ομορφιές, την επίδειξη, τη σπατάλη και τον πλούτο ούτε τα είδε ούτε και θα τα ονειρεύτηκε ο Βαμβακάρης, αφού κανένας από τους γνωστούς του ή από τους συντοπίτες του, της Απάνω Χώρας, δεν παρευρέθηκε ποτέ σε τέτοια σύναξη. Και αμφιβάλλω αν την περίοδο, αργότερα, που πουλούσε εφημερίδες μικρό παιδί στην Ερμούπολη θα είχε την περιέργεια καθώς ξεκουραζόταν, όπως λέει, να διαβάσει στις εφημερίδες που του απόμεναν απούλητες τέτοιες απολαύσεις της συριανής κοινωνίας. Υπάρχει βέβαια και η περίπτωση να τα διάβαζε και να τα ξεχνούσε αμέσως. Μέσα του όμως έμειναν για πάντα. Το είχε χωνέψει, απ' αυτή την ηλικία, ότι άλλος ήταν αυτός ο κόσμος, κι ας ζούσε δίπλα του.

Ο Μάνος Ελευθερίου σθίνει ένα καλειδοσκοπικό κείμενο στο οποίο συνδυάζει την προσωπική μαρτυρία του ίδιου του Μάρκου Βαμβακάρη για τα πρώτα νεανικά του χρόνια με πλούσιο αρχειακό υλικό (περιγραφές εφημερίδων για χορούς, αστυνομικές διατάξεις, δικαστικά έγγραφα, σπάνιες φωτογραφίες και ντοκουμέντα κ.ά.) ανασυστήνοντας την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της συριανής κοινωνίας εκείνου του καιρού.

Έτσι, αναδεικνύεται η Σύρος των αντιθέσεων –όχι μόνο ταξικών–, λαμπερή και σκοτεινή ταυτόχρονα, σε μια περίοδο που το κομβικό λιμάνι παρακμάζει, δίνοντας τη σκιά στον Πειραιά. Εκεί άλλωστε θα πλεύσει και ο νεαρός Μάρκος αναζητώντας την τύχη του. Η Άνω Χώρα με τους καθολικούς Φράγκους συνυπάρχει με την Κάτω Χώρα των ορθοδόξων. Από τη μια η ευμάρεια των πλουσίων, από την άλλη οι τεκέδες, τα πορνεία και οι κουτσαβάκηδες. Τα εφοπλιστικά πλοία και οι καρβουνιάρηδες, τα εργοστάσια και η παιδική εργασία... Όλα αυτά που πότισαν την ψυχή του μικρού Μάρκου κι έγιναν μουσική, στίχος, τραγούδι.

ISBN 978-960-501-981-5

9 789605 019815

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 5981